

Likovni izraz djeteta - analiza crteža

Relota, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:754755>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Ana Relota

LIKOVNI IZRAZ DJETETA – ANALIZA CRTEŽA

Diplomski rad

Zagreb, lipanj, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Ana Relota

LIKOVNI IZRAZ DJETETA – ANALIZA CRTEŽA

Diplomski rad

Mentor rada:

Doc.dr.sc. Marijana Županić Benić

Zagreb, lipanj, 2021.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
2.	KREATIVNOST	2
2.1.	Uloga odraslih u poticanju razvoja kreativnosti u djece	2
2.2.	Ometanje razvoja kreativnosti.....	3
3.	RAZVOJ LIKOVNOG IZRAZA.....	6
3.1.	Psihofizičke funkcije u razvoju likovnog izraza	6
3.2.	Faze likovnog razvoja	6
3.2.1.	Faza šaranja – izražavanje primarnim simbolima	8
3.2.2.	Faza dječjeg realizma (faza sheme) - izražavanje složenijim simbolima.....	10
3.2.3.	Faza intelektualnog realizma	11
3.2.4.	Faza vizualnog realizma	15
3.3.	Razvoj likovnog jezika.....	16
4.	DJEČJI CRTEŽ.....	18
4.1.	Značenje boja	18
4.2.	Djeca i boje.....	19
4.3.	Crtež ljudske figure	20
4.4.	Broj detalja	21
4.5.	Predodžba prostora.....	21
4.6.	Upotreba šablonskih prikaza	22
5.	ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA	24
6.	ART TERAPIJA	33
6.1.	Potreba primjene art terapije	33
7.	CRTEŽ KAO DIJAGNOSTIČKO SREDSTVO	34
7.1.	Procjena prema Goodenough testu.....	34
	ZAKLJUČAK	46
	Literatura	47

Sažetak

Djeca koriste crtanje kako bi izrazila svoj unutarnji svijet i ti crteži zapravo su njihov drugi jezik. Svako dijete ima vlastita iskustva, stvari koje ga motiviraju i načine izražavanja. Kreativnost se uvijek podrazumijeva. Kako bi ona rasla, potrebno je stvoriti poticajno okruženje. Stvaranje umjetnosti proširuje sposobnost djece da se izraze i komuniciraju. Na taj način mogu komunicirati sa svojom okolinom. Stvaranje umjetnosti korisno je za dječji razvoj. Njihov umjetnički izraz nije slučajan kako se čini, osobito kod mlađe djece. Aktivnost crtanja nije značajna samo zbog krajnjeg proizvoda, već i zbog poteza i linija u koje je uloženo mnogo truda i dobivena slika se djeci čini živom. U ovom radu naglasak je na našem utjecaju na dječju kreativnost, kao i na individualnost i slobodu od šablona. Kako bi razvoj vizualnog jezika i izražavanja bio uspješan, potrebno je osigurati obogaćenu sredinu i motivirati dijete. Stoga je važno poticati njegove interese i kreativnu maštu. Analiza crteža proizlazi iz uvjerenja na svaki crtež ima dušu. Naglasak ovog rada jest na potrebi za ohrabivanjem djece da rastu u svojim spontanim crtačkim aktivnostima. Cilj istraživanja u ovom radu odnosi se na analizu dječjih crteža. Moja analiza više je usmjerena na likovne probleme i dijelom emocionalnu analizu - kako djeca komuniciraju kroz crtež. S druge strane, crteži su bodovani i prema *Goodenough testu*. Testom se u ovome istraživanju na temelju dječjih crteža željela otkriti mentalna dob djece.

Ključne riječi: djeca, crtanje, kreativnost, umjetnost, mašta

Summary

Children use drawings to express their inner world and those drawings are seen as their second language. Every child has its own experiences, different things that motivate them and ways of expressing it. Creativity is always implicit. In order for creativity to grow, it is necessary to create an environment that stimulates creativity. Creating art expands a children's ability to express themselves and communicate. That way they can interact with their environment. Creating art is a benefit for child's development. Children's artistic expression is not as accidental as it seems, especially in younger children. The drawing activity is not only significant because of the final product, but those moves and lines are made with a lot of effort so the picture feels alive to children. In this thesis the emphasis is on importance in our influence on child's creativity as well as the individuality and freedom from patterns. In order for the development of visual language and expression to be successful, it is necessary to provide an enriched environment and motivate the child. The goal is to stimulate his interest and creative imagination. The analysis of the drawings came from belief that every drawing has a soul. This thesis highlights the need to encourage children to grow their spontaneous art activities. The subject of research in this thesis relates to the analysis of children's drawings. My analysis focuses more on artistic problems and partly emotional analysis – how children communicate through drawings. On the other hand, according to the Goodenough test, the drawings were scored. The goal of this test is to find out the mental age of each child.

Key words: children, drawing, creativity, art, imagination

1. UVOD

Ovaj rad rezultat je moje osobne znatiželje, da saznam crtaju li djeca spontano, iz zabave ili ti crteži doista nešto znače? Šalju li određenu poruku, je li to odraz unutarnjeg stanja djeteta ili samo „šaranje“ po papiru? Može li se crtež uopće protumačiti i analizirati ako dijete ne ispriča što isti predstavlja? Svrha rada jest istaknuti važnost dječjeg likovnog izraza i razvoj kreativnosti koji su nužni čimbenici za formiranje osobnosti djeteta. Kao važan preduvjet razvoja dječjeg likovnog izraza u prvom poglavlju opisuje se fenomen kreativnosti. Stvaranjem adekvatnog okruženja za poticanje kreativnog mišljenja pojedinac postaje sposoban kreativno se ostvariti. U tome glavnu ulogu imaju odrasli, odgojitelji i učitelji u nenametljivom usmjeravanju. Drugo poglavlje u prvi plan stavlja razvoj likovnog izraza kroz prikaz faza dječjeg likovnog izražavanja, stvaranje vlastitog likovnog jezika te psihofizičke funkcije u razvoju likovnog izraza. Treće poglavlje odnosi se na elemente koji se pojavljuju u dječjem crtežu; količina detalja, odabir i značenje boja, prikaz ljudske figure, predodžba prostora te učestalost upotrebe šablonskih prikaza. U četvrtom poglavlju fokus je na analizi dječjeg crteža. Peto poglavlje se teorijski bavi art terapijom, obogaćivanjem okoline i životnih iskustava aktivnim umjetničkim izražavanjem i kreativnim procesom. U šestom poglavlju vrši se procjena prema „Goodenough“ testu, odnosno testu koji na temelju crteža ljudske figure ispituje kognitivni razvoj djeteta prema broju detalja.

2. KREATIVNOST

Kreativnost je moguće definirati kao sposobnost stvaranja nečega novog, drugačijeg i originalnog. Kako bi pojedinac mogao stvoriti nešto inovativno, mora biti, prije svega sposoban kreativno misliti. Da bi opisala ta dva značenja kreativnosti Čudina Obradović (1991; prema Škrbina, 2013) upotrijebila dva pojma kreativnosti; kreativnost kao stvaralaštvo – stvaranje novih proizvoda i kreativnost kao osobinu koja će omogućiti stvaranje kreativnog proizvoda.

Kreativnost zahtijeva tzv. divergentno mišljenje, pojam koji sredinom dvadesetog stoljeća uvodi Paul Joy Guilford. On je prepoznao divergentno mišljenje kao osnovnu karakteristiku kreativnosti naglasivši: „što je divergentno mišljenje razvijenije – osoba je kreativnija.“ (Somolanji i Bognar, 2008: 88).

Hu i Adey (2002; prema Kadum, 2019) navode da se divergentno mišljenje opisuje kao oblik sposobnosti koja se koristi pri osmišljavanju originalne ideje.

Svaki pojedinac posjeduje kreativni potencijal, no hoće li se ostvariti ovisi o brojnim činiteljima kreativnosti. Osobnost, kognitivne i emocionalne karakteristike, iskustvo tijekom razvoja najvažniji su među tim činiteljima (Solomanji i Bognar, 2008).

2.1. Uloga odraslih u poticanju razvoja kreativnosti u djece

Kreativnost je resurs, potencijal koji se može potiskivati i onemogućavati, ali i poticati (Škrbina, 2013).

Poticanje kreativnosti vodi do kreativnog odgoja koji se, prema Noli (1987), može ostvariti samo izgradnjom povjerenja i suradnje među odgojiteljima i djecom kako bi se u djetetu mogao potaknuti kreativni proces.

Grgurić i Jakubin (1996) tvrde da odgoj kreativnosti proizlazi iz pristupa problemu, svjesne želje i namjere za otkrivanjem novih rješenja i za ulaženjem u istraživačke avanture. Okolina u kojoj se dijete može ostvariti je ona koja je naklonjena njemu i njegovim potencijalima.

Shapiro (1997) ističe potrebu puštanja djeteta da se u što većoj mjeri snalazi samo. Na taj način pojačava se inicijativa i usmjerenost na cilj i dijete ovladava svojim svijetom te stječe osjećaj kontrole nad njim.

Proučavanje kreativnosti dominira u odgojno obrazovnim ustanovama. Nastava u školi jedna je od predispozicija za razvoj kreativnosti, a kako bi taj jedinstveni proces bio uspješan,

potreban je kompetentan učitelj koji mora biti svjestan da je za razvijanje nečijih potencijala i sposobnosti potrebno, prije svega, razvijanje vlastitih. Za poticanje i razvijanje kreativnosti potrebna je motivacija, znanje učitelja, samopouzdanje i sigurnost u radu te sposobnost stvaranja ugodnog ozračja i poticajne okoline (Somolanji i Bognar, 2008).

Shapiro (1997) pitanja motivacije svodi na nekoliko osnovnih načela:

- poticanje djece da prihvate uspjeh;
- omogućavanje da vladanju okružjem;
- usklađivanje aktivnosti s njihovim interesima;
- poticanje da cijene ustrajnost u postizanju cilja;
- učenje suočavanju s preprekama i svladavanju istih.

Supek (1987) tvrdi da kreativnost djeteta proizlazi iz igre, opuštenosti i slobode, dok Škrbina (2013) kaže da će se djeca kreativno izražavati uvijek kad im se omogući da budu ono što jesu, da se samostalno izražavaju i stvaraju. Njihov unutrašnji poriv – radoznalost i interes, uvjet je za njihovo kreativno izražavanje.

2.2. Ometanje razvoja kreativnosti

Da bi se dijete razvilo, ne samo kreativno, nego pozitivno i u ostalim područjima, važno je da se razvija što slobodnije. Društvena okolina ne smije ga ograničavati, a osobito roditelji s kojima ima afektivnu vezu. Osjećaj sigurnosti i neovisnosti važni su čimbenici kreativnog potencijala, zbog čega dijete koje se sputava biva bojažljivo, nesigurno i tjeskobno te se prepušta vodstvu odraslih i ne ponese se kao stvaralačko (Supek, 1987).

Belamarić (1986; prema Škrbina, 2013) navodi dva načina ometanja kreativnosti:

1. Izravno miješanje i interveniranje odraslih u dječje kreativne radove uključuje crtanje ili izrađivanje gotovog produkta djeci, ispravljanje dječjih uradaka, predloške za bojenje, izlaganje dječjih uradaka i širenje shematskih oblika.
2. Odgojni postupci i stavovi odraslih uključuju vrednovanje i procjenjivanje dječjih radova, komentiranje i prigovaranje, prenamlašavanje vrijednosti te inzistiranje na urednosti i preciznosti.

Crtanje djeci najdrastičniji je primjer negativnog uplitanja u razvoj likovnih sposobnosti i navikava ih se na pasivnost. Time se ugrožavaju prirodni procesi opažanja, shvaćanja i stvaranja oblika u djece, jer oni nacrtane oblike mogu prepoznati, ali ih ne razumiju (Belamarić, 1987).

Ispravljanje dječjih uradaka rezultira manjkom samopouzdanja i osjećajem nesigurnosti kod djece (Škrbina, 2013).

Podučavanje djece načinima crtanja, slikanja i izrade oblika narušava vlastita viđenja djece, stvara nepovjerenje u vlastite oblike i budi osjećaj nemoći (Belamarić, 1987).

Predlošci (slikovnice) za bojenje dovode do preslikavanja jednostavnih oblika te osjećaja nesposobnosti ukoliko djeca ne znaju preslikati složeniji oblik (Škrbina, 2013).

Jednostavne oblike djeca automatski ispunjavaju i zbog njihove jednostavnosti lako ih pamte te kasnije upotrebljavaju. Na taj način slabe daljnja dječja opažanja. Kod izloženosti složenijim oblicima u slikovnicama za bojenje djeca postaju svjesna njihove složenosti i počinju stvarati uvjerenje da nisu sposobni za likovni rad (Belamarić, 1987).

Izlaganje dječjih uradaka nerijetko izaziva nesvjesno nametanje viđenih primjera i kočenje autentičnog kreativnog izraza. Dovodi do preuzimanja tuđih shematskih oblika te dolazi do potiskivanja kreativnih potencijala (Škrbina, 2013).

Rezultat je masovna pojava uniformnih, neinventivnih i praznih oblika u dječjim likovnim radovima (Belamarić, 1987).

Vrednovanje i procjenjivanje dječjih radova blokiraju njihov osjećaj slobode i spontanosti (Škrbina, 2013).

Djeca u dobi oko sedam ili osam godina počinju gubiti svoju želju za otkrivanjem novoga jer postaju zaokupljena time kako će njihovi pokušaji biti ocijenjeni i gube svoje prirodno samopouzdanje (Shapiro, 1997).

Belamarić (1987) opisuje očekivanja djeteta u vrednovanju likovnog rada. Primjerice, kada je uradak pozitivno ocijenjen, dijete se osjeća dobro i motivirano je za daljnji rad, ali kada sljedeći put ne dobije istu ili bolju ocjenu, onda to dovodi do pada zadovoljstva i motivacije i ono se povlači te odustaje od likovnog rada. Isto tako, vrednovanjem i procjenjivanjem nametnuto je isticanje i natjecanje među djecom. Pozitivnim i negativnim ocjenama nastaje pogrešna, ali uobičajena podjela na „talentiranu“ i „netalentiranu“ djecu. Sve to dovodi do proglašavanja izvornih oblika nesposobnošću, a imitiranih oblika vrijednošću.

Komentiranje i prigovaranje imaju nestimulativno djelovanje pri čemu dijete postaje nesigurno, počinje pružati otpor i gubi interes za kreativnu aktivnost (Škrbina, 2013).

Prenaglašavanje vrijednosti djetetu nameće za cilj pohvalu, a izostavlja uživanje u samoj aktivnosti likovnog izraza i ono što ona znači za razvoj drugih sposobnosti (Belamarić, 1987).

Inzistiranje na urednosti i preciznosti sputava dijete i njegove ideje. Precizno crtanje je vrijednost onda kada je to svojstveno nekom djetetu i kada je to dio njegova likovnog izraza, kao što je drugome svojstvena mrlja, dinamičnost i neodređenost oblika (Škrbina, 2013).

Nerijetko su u školi učenici u ulozi pasivnog slušatelja, stavljeni u okvire dominantnog učitelja, zbog čega njihove osobine i sposobnosti ne mogu doći do izražaja.

Solomanji i Bognar (2008) iznose neke od načina sputavanja kreativnosti u školskom okružju. Prisutna netolerancija pogrešaka, inzistiranje na samo jednom točnom odgovoru, ignoriranje ideja i novih rješenja, autoritarni stil učitelja, naglasak na nastavni program i nedostatak vremena za učenike bili bi subjektivni načini sputavanja kreativnosti, dok su oni objektivni prevelik broj učenika u razredu, nestručan učitelj, neadekvatno razrađen nastavni plan i program i drugi.

3. RAZVOJ LIKOVNOG IZRAZA

3.1. Psihofizičke funkcije u razvoju likovnog izraza

Za stvaralački likovni izraz zaslužan je niz psihofizičkih funkcija koje djeluju simultano; usmjerena i intenzivna pažnja, motorička aktivnost, stvaralačka mašta, slikovno pamćenje, promatranje, motivacija, emocije i širi aspekt mišljenja. Pažnja se razvija aktivnošću i vezana je za interese djeteta. U ranijoj dobi ona je nenamjerna i spontana, a kasnije prelazi u trajniju hotimičnu pažnju. Njen opseg širi se poticanjem znatiželje, a motivacija i intenzitet pozitivnih emocionalnih doživljaja osiguravaju trajnost pažnje. Likovnim izražavanjem maksimalno se razvijaju motoričke aktivnosti i sitne muskulature ruke, kao i spretnost. Mašta je sekundarna pojava kojoj prethode ranije spoznaje i sjećanja djeteta, proživljena iskustva, aktivnost osjetila i emocije. Stvaralačku maštu potrebno je izazvati poticajnim motivima. Primjerice, da bi se aktivirala dječja mašta, zadani motiv treba biti „neobičan cvijet“ umjesto „cvijet“. Funkcija slikovnog pamćenja omogućuje stjecanje sposobnosti izražavanja bez prisutnosti fizičkih predmeta i temelj je mašti, spoznaji objektivne stvarnosti i razvoju intenzivnog zapažanja. Kod promatranja su važna dječja vizualna iskustva. Usmjerenom promatranje intenzivira pažnju i druge intelektualne procese što dovodi do trajnije spoznaje i obogaćivanja vizualne kulture, likovnog govora i mišljenja. Motivacija se očituje kao spontan i radostan dječji pristup radu. Potrebno ju je poticati kako bi se ostvarila likovna i svaka druga aktivnost. Emocije su često aktivatori motivacije, a gotovo uvijek su prisutne u dječjem likovnom stvaralaštvu. Zbog toga se ne smije dopustiti da dolazi do emocionalne deficitarnosti u odgoju. Crtanje može pridonijeti razvoju opazajnog, praktičnog i racionalnog mišljenja. Razvojem se ne mora ugasiti poetsko i imaginativno – može se nastaviti njegovati (Bodulić, 1982).

3.2. Faze likovnog razvoja

Prema autorima Vasta, Haith, Miller (1997) razvoj, događaji i iskustva tijekom djetinjstva snažno utječu na kasniji razvoj pojedinca. Jedan vrlo važan razlog zbog kojega psiholozi uzimaju za predmet svog istraživanja dijete jest taj što je ono čudesno i očaravajuće biće. Kako su znanstvenici sve više istraživali i saznavali o ranom razvoju djeteta, spoznali su važnost toga doba za razumijevanje ljudskog ponašanja. Ujedno autori Vasta, Haith, Miller (1997) stavljaju naglasak na Piagetovu teoriju razvoja koja se temelji na tvrdnji da su dječje ponašanje i razvoj odraz strukture ili organizacije njihova znanja ili inteligencije te odraz adaptacije, tj. prilagodbe okolini, a prolaze kroz četiri stupnja ili perioda razvoja;

- 1) Senzomotorički period traje do druge godine života. Karakteristika ovog stupnja su jednostavni dječji refleksi koji se postupno kombiniraju u veće jedinice – aktivnosti. Dijete spoznaje svijet kroz izravno djelovanje i počinje shvaćati stalnost predmeta.
- 2) Predoperacijski period predstavlja dječju upotrebu simbola za kognitivnu reprezentaciju svijeta oko sebe. Dijete može rješavati probleme pomoću predočavanja, umjesto izravnog djelovanja. Početni pokušaji predočavanja ograničeni su egocentrizmom (nemogućnost predočavanja psihičkog iskustva drugih) i centracijom (sklonost usmjerenja na samo jedan aspekt problema). Traje do šeste godine života.
- 3) Period konkretnih operacija je stupanj razvoja u kojemu dijete prevladava mnoga ograničenja te počinje misliti sustavno. Razvija se sposobnost logičkog rješavanja problema, ali samo na konkretnim materijalima. Ovaj period proteže se od šeste do jedanaeste godine.
- 4) Period formalnih operacija završni je stupanj razvoja koji počinje oko jedanaeste godine. Nastaje oblik inteligencije u kojemu mentalne operacije višeg stupnja omogućavaju apstraktno mišljenje i logičko rasuđivanje u odnosu na apstraktne i hipotetičke događaje.

Bandura (prema Vasta, Haith, Miller, 1997) tvrdi da je dječji razvoj u velikoj mjeri temeljen na učenju opažanjem ili učenju po modelu. Modeli su uglavnom osobe ili likovi iz djetetove okoline; obitelj, učitelji, likovi s televizije, heroji. Vjerojatno je da će dijete oponašati onaj model čije ponašanje smatra privlačnim. Bandura (prema Vasta, Haith, Miller, 1997) opisuje četiri procesa učenja opažanjem;

- 1) Procesi pažnje određuju količinu pažnje koju dijete posvećuje modelu.
- 2) Procesi pamćenja odnose se na mogućnost pohranjivanja opažanih ponašanja modela u pamćenje te njihovoga prisjećanja.
- 3) Procesi izvođenja kontroliraju kvalitetu reprodukcije ponašanja modela.
- 4) Motivacijski procesi određuju koliko je dijete motivirano oponašati model.

Dakle, prva dva procesa objašnjavaju učenje ponašanja modela, a druga dva kontroliraju proizvodnju tih ponašanja. Ipak, razvoj je rezultat međudjelovanja značajki osobe, njezina ponašanja i okoline (Vasta, Haith, Miller, 1997).

Faze likovnog razvoja rezultat su dječjeg sazrijevanja. Pokazuju da dijete shvaća stvarnost i prihvaća je te se ponaša prema njoj na sebi svojstven način. Način mišljenja u djece je drugačiji od načina mišljenja odraslih (Grgurić, Jakubin, 1996).

Autori Vasta, Haith, Miller (1997) opisali su Piagetove razvojne stupnjeve kroz koje možemo razumjeti kognitivni razvoj djeteta, promatrajući novorođenče i odraslog čovjeka uočiti izniman motorički napredak i razvoj pojedinca, a socijalno emocionalni razvoj traje kroz cijeli život i to su sve karakteristike koje čine jednu skladnu cjelinu. Paralelno s njima traje i razvija se likovni izraz koji sve više pokušavamo pravilno usmjeriti, interpretirati i razumjeti. Ružić (1959) nam donosi „recept“ za razumijevanje dječjeg crteža:

Ne tražimo logikom odraslih, jer ćemo premalo naći i osjetit ćemo potrebu, da popravimo, da ih naučimo. A naučiti ih ne možemo. Ni oni nas ne mogu razumjeti. Zato gledajmo mnogo dječjih slika, uspoređujmo ih i promatrajmo razvoj iz godine u godinu. I kad se udubimo u njihov svijet, vidjet ćemo, da oni znaju crtati. Samo oni „znaju crtati“ drugačije nego mi, jer oni i „vide“ drugačije od nas. (Ružić, 1959, str. 49).

3.2.1. Faza šaranja – izražavanje primarnim simbolima

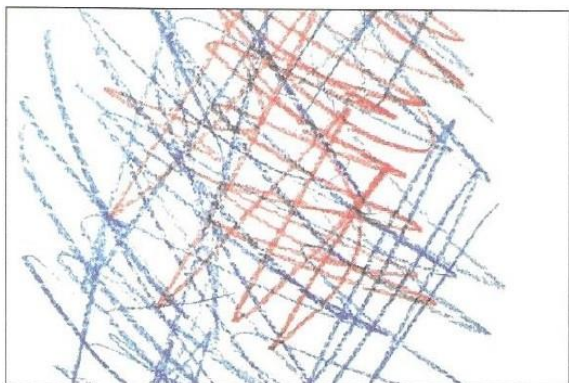
Ova faza pojavljuje se u dobi od osamnaest mjeseci i traje do treće godine života djeteta. Tijekom nje djeca stvaraju svoje prve tragove na papiru i postupno razvijaju kontrolu pokreta te dolazi do poboljšanja vizualne i motoričke koordinacije (Škrbina, 2013).

„Faza šaranja prvenstveno je znak razvoja motorike, koja omogućuje (kasnije) diferenciranje pokreta pisanja, crtanja i oblikovanja u prostoru.“ (Grgurić, 1987, str. 37).

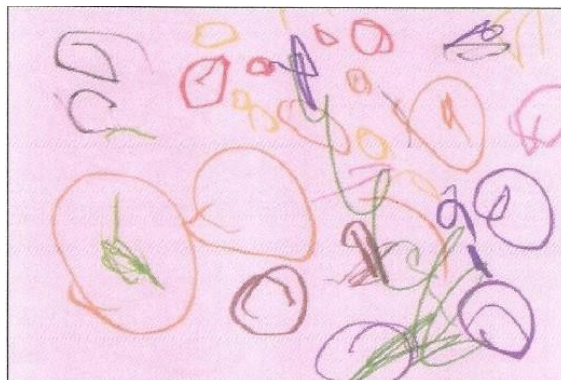
Djeca u ovoj dobi nemaju razvijene složenije motoričke sposobnosti te je prisutna uglavnom gruba motorička koordinacija zbog čega se izražavaju šaranjem koje obuhvaća ponavljane pokrete ruku: linije, točke, mrlje, kružne oblike. Iako naizgled beznačajne, dječje kreature zapravo često nose neku poruku i predstavljaju određen motiv iz života. Kroz fazu šaranja razvija se fina motorika i vremenom se ista manifestira u dječjim likovnim radovima (Škrbina, 2013).

Likovni izražaj u najmlađe djece rezultat je spontane aktivnosti mišića te tada oni postaju svjesni svojih pokreta koji se očituju na plohi kao crtež. Likovne aktivnosti rezultat su dječje unutarnje potrebe i praćene su izrazitim veseljem. Šaranja je za njih igra (Grgurić, 1986).

Tijekom druge godine dijete pažnju posvećuje samom pokretu, dok se u trećoj godini javlja potreba imenovanja likovnog izraza. To pokazuje da dijete povezuje ono na papiru sa objektima i događajima iz okoline zbog čega je pridavanje imena crtežu važan korak u razvoju mišljenja (Grgurić, Jakubin, 1996).

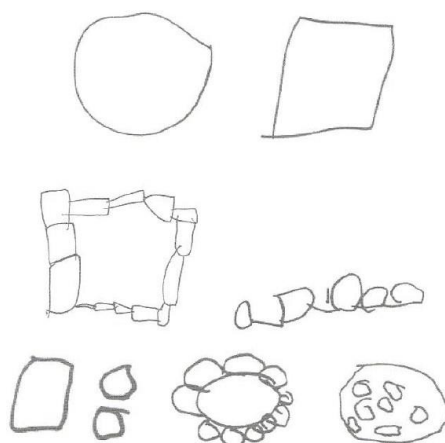

Slika 1. Slučajno šaranje – 1,5 god.
(Škrbina, 2013, str. 75)

Slika 2. Kontrolirano šaranje – 2 god.
(Škrbina, 2013, str. 75)

Škrbina (2013) spominje još jednu fazu dječjeg likovnog razvoja, a to je faza osnovnih oblika i ona traje od treće do četvrte godine. Karakterizira je upravo povezivanje crteža s iskustvom. Tijekom nje nastaju složenije strukture koje prethode ljudskim figurama i drugim objektima koji se pojavljuju u idućoj fazi. Gardner (1980; prema Škrbina, 2013) razlikuje dva tipa dječjeg ponašanja u fazi osnovnih oblika. U prvi tip ubraja djecu koja su zainteresirana za boje, veličinu i oblike, djecu koja uživaju u istraživanju, ali nemaju potrebu pojašnjavati svoj crtež. Drugi tip djece pokazuje veću ekspresivnost i iznose dramatične priče koje ih povezuju s crtežima.

Slika 3. Osnovni oblici
(Škrbina, 2013; prema Vinter i sur., 2010, str. 78)

3.2.2. Faza dječjeg realizma (faza sheme) - izražavanje složenijim simbolima

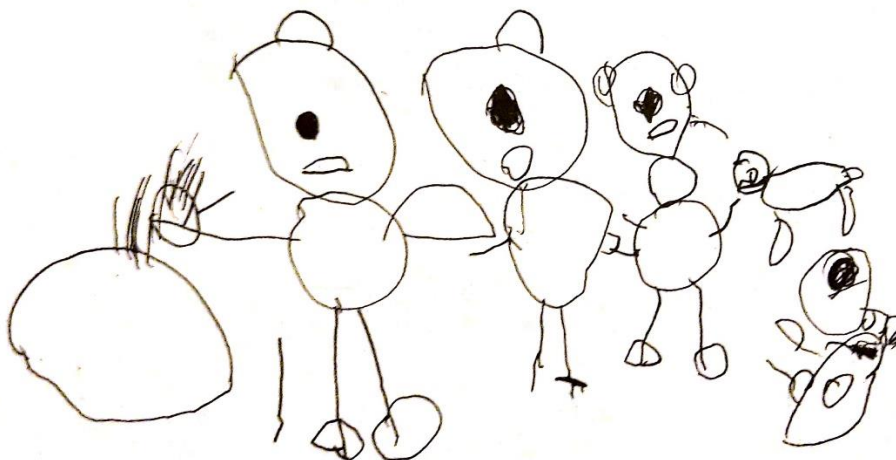
Glavna karakteristika ovog razvojnog perioda koji traje od četvrte do šeste godine je dječji egocentrizam – dijete sve veže uz sebe i sposobno je stvari gledati samo iz svoje perspektive.

Za razliku od prethodne faze u kojoj likovna aktivnost pokreće misao, u ovoj fazi misao pokreće likovnu aktivnost. Likovna ostvarenja postaju sredstvo komunikacije, osobito sa samim sobom. Dijete ne prikazuje svijet onakav kakav on je u stvarnosti, već svoju zamjenu za realnost. Ljudske figure izgledaju kao „glavonošci“, a moguće tumačenje je da dijete crta vizualnu prezentaciju sebe samoga. Uz ljudski lik pojavljuju se i stvari koje su mu bliske (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 4. Prvi prikaz čovjeka; glava – noge
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39)

Vremenom djeca počinju crtati složenije crteže, ljudskim figurama dodaju više detalja i likovi su raznoliki. U crtežima nastaju životinjske figure i drugi objekti iz okoline (Škrbina, 2013).

Slika 5. Dodavanje tijela „glavonošcu“ - 4,5 god. (Belamarić, 1987, str. 59)

Grgurić i Jakubin (1996) iznose složeniji način izražavanja bojom kao važan dio razvoja dječjeg crteža te ističu potrebu za poticanjem djeteta motivima koji su mu bliski i prikazivanjem bogatih likovnih sadržaja vezanim uz boju. Boja naglašava ono što je važno i ono što je dijete spoznalo. Često je prisutno crtanje bojom, koje se zadržava prilično dugo. Korištenje boje uglavnom je subjektivno i djeca ih slobodno biraju, bez povezanosti sa stvarnom bojom prikazanog predmeta.

3.2.3. Faza intelektualnog realizma

Razdoblje od šeste do jedanaeste godine spada već u doba kasnog djetinjstva u kojemu se odvija značajan proces socijalizacije, jer je to razdoblje primarnog obrazovanja, a ujedno i proces prilagodbe. Dijete razvija pravila ponašanja i red u svome životu.

Početak apstraktnog mišljenja, bogatiji verbalni izraz i veće sposobnosti, osobito kod likovnog izražavanja neke su od značajki faze intelektualnog realizma. I dalje je prisutna mašta i snažan emocionalni doživljaj svijeta oko sebe, a dijete je pri svom likovnom izrazu usmjereno na vlastite likovne aktivnosti i istinski uživa u njima (Grgurić, Jakubin, 1996).

Škrbina (2013) navodi kako je ljudska figura složenija, sada ima znatno više detalja (glava, kosa, trup, ruke, noge i sl.), dok Grgurić i Jakubin (1996) daju primjere važnijih detalja koje dijete upotrebljava – profil i pokret.

Slika 6. Detaljniji crtež ljudskih figura – 5-6 god. (Belamarić, 1987, str. 77)

Načini likovnog izražavanja prema Grgurić i Jakubin (1996):

a) Transparentni prikaz

Česta je tzv. rendgen-slika u kojoj dijete prikazuje, primjerice, ne samo obitelj i vanjski izgled likova, nego i bebu koja je u trbuhu.

Slika 7. „Mama i tata. Mama je debela jer nosi seku.“ – 4 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 62)

b) Prikaz akcije u fazama kretanja

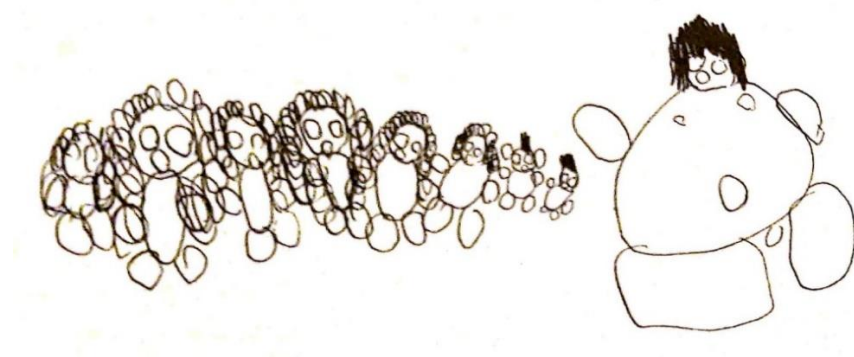
Dijete rabi prikaz akcije kronološki. Primjerice, ako prikazuje igru s loptom, prikazuje kako ju uzima, udara (igra se s njom) i što bude s loptom kasnije, tj. gdje je završila.

Slika 8. „Nogomet“ – 8 god. (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 63)

c) Emotivna proporcija

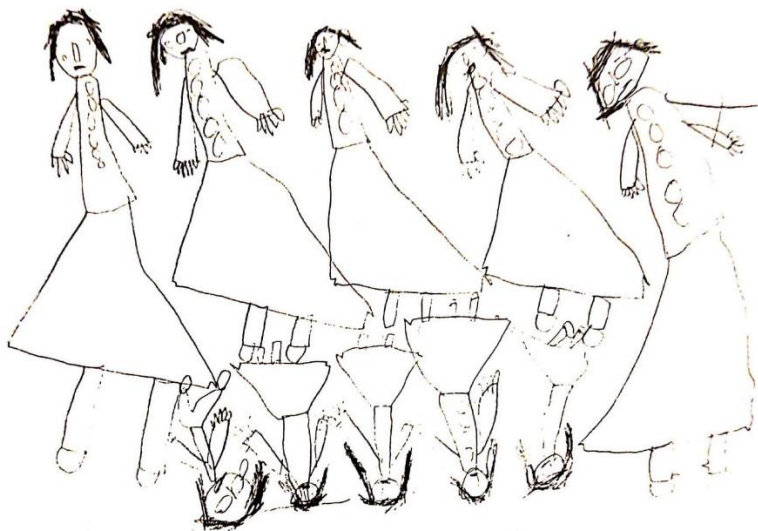
Objekte i osobe koji su mu važni, dijete će povećati, a ostale crta kao manje neovisno o stvarnoj veličini.

Slika 9. Odgajateljica i djeca u vrtiću – 4-5 god.
(Belamarić, 1987, str. 68)

d) Prevaljivanje oblika

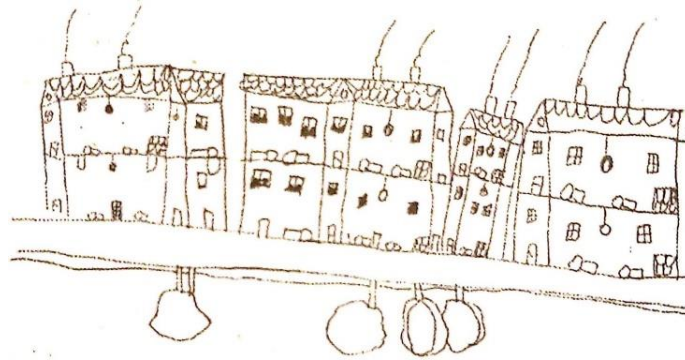
Tijekom stvaranja crteža dijete okreće papir i crta kao da svaka osoba ima svoje tlo – ne obraća pažnju na stvarnu liniju tla.

Slika 10. Prevaljivanje oblika – 4-5 god.
(Belamarić, 1987, str. 161)

e) Rasklapanje oblika

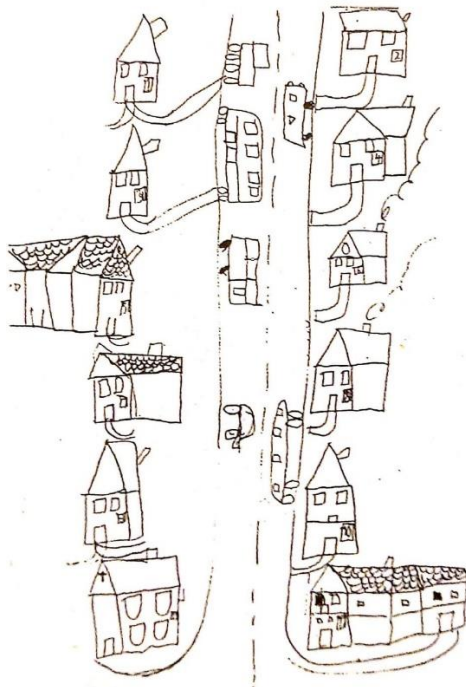
Uzrok je egocentrizam, a ovaj način likovnog izražavanja može se shvatiti iz primjera crteža kuće u kojemu dijete sagledava prednju, stražnju i bočne strane prenoseći ih na papir.

Slika 11. „Kuće u nizu“ – 8 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66)

f) Vertikalna perspektiva

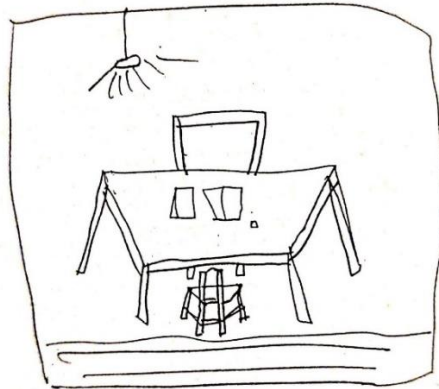
Radi se o percepciji prostora u kojoj dijete stvari u prvom planu crta dolje, a ostali objekti, koji su dalje, nižu se iznad.

Slika 12. „Ulica“ – 7 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66)

g) Obrnuta perspektiva

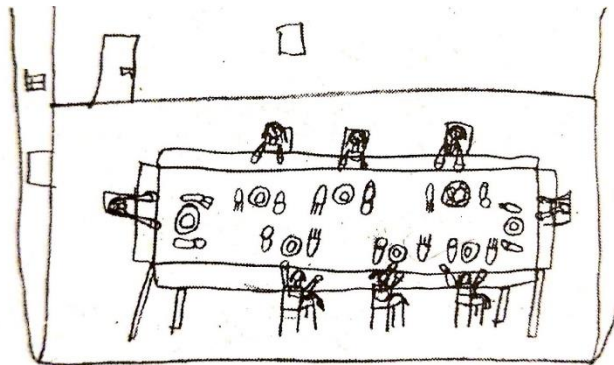
Ono prostorno dalje prikazano je kao veće, a ono prostorno bliže kao manje.

Slika 12. „Radni stol“ – 7 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67)

h) Poliperspektiva

Tijekom likovnog izražavanja dijete često prikazuje na istom crtežu neke objekte iz ptičje perspektive, neke frontalno ili sa strane.

Slika 13. „Obitelj za stolom“ – 6 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67)

„Ovo razdoblje nazivamo zlatnim dobom dječjega likovnog izražavanja i stvaranja.“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 73).

3.2.4. *Faza vizualnog realizma*

Udaljavanje od egocentričnog načina mišljenja te shvaćanje važnosti drugih ljudi, njihovih misli, osjećaja i potreba početak je faze vizualnog realizma. Ona traje od jedanaeste do četrnaeste godine.

Ljudska figura prikazuje se detaljnije nego u prethodnoj fazi, linije, oblici i detalji su kompleksniji. Preciznija je upotreba boja i likovni izraz sve složeniji. Raste potreba za postizanjem što realnijeg dojma (Škrbina, 2013).

Slika 14. Čovjek – 10 god.
(Škrbina, 2013, str. 83)

Slika 15. „Motiv iz Zagreba“ – 11 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996, str. 74)

Budući da prevladavaju elementi iz prethodnih faza, gubi se ekspresivnost spontanog dječjeg izraza i oni postaju odrasli. U ovom razdoblju počinje zapostavljanje mašte i nakon njega ona sve više ostaje u pozadini. Likovni izraz postaje osiromašen. Međutim, jačanje mašte vodi do većeg zanimanja za umjetnost i stvaranja zbog čega je potrebno angažirati maštu što je više moguće (Grgurić, Jakubin, 1996).

3.3. Razvoj likovnog jezika

Likovni jezik dana je i urođena sposobnost izražavanja. Njen razvoj rezultat je interakcije prirodnih potencijala djeteta i njegove okoline. Koliko će se ta sposobnost razviti ovisi o količini slobode koju dijete ima za izražavanje svoje individualnosti. Likovni jezik, kao i svaki drugi oblik komunikacije, ima svoju strukturu, funkciju, značenja i simbole (Belamarić, 1987).

Svojstveno je djeci učenje oponašanjem, pa tako Belamarić (1987) opisuje aktivnost u kojoj dijete čini ono što i odrasli. Kada se radi o crtanju, dok promatraju odrasle djeca nisu svjesna onoga što je na papiru, nego vide pokrete te ih počinju oponašati.

Grgurić i Jakubin (1996) navode da se likovni izraz u djece do druge ili treće godine odraslima čini slučajan i nesređen. U tom razdoblju dominiraju crte načinjene jednostavnim pokretima. Pri takvom izražavanju, dijete je uživljeno u crtu koja nastaje, a ne u kontrolu iste.

Kada dijete počne shvaćati uzročno-posljedičnu vezu i da te linije koje nastaju na papiru stvara upravo ono, otkriva i doživljava nešto veliko i pokazuje to radosno (Belamarić, 1987).

Kako je ranije spomenuto, početkom treće godine dolazi do imenovanja likovnog izraza. Belamarić (1987) upravo to imenovanje opisuje kao dječje povezivanje linija sa iskustvom, kao što odrasli povezuju misli s nizom slova. Tako stvaranje linija prerasta u sposobnost izražavanja, a dijete počinje „misliti“ ono što crta.

4. DJEČJI CRTEŽ

Do dvadesetoga stoljeća u dječjem crtežu tražila se vještina ruke i oka. Interes je postojao samo za crtež koji je imitacija ornamenta ili umjetničkog djela. Intenzivnije zanimanje za dječji crtež javlja se u dvadesetom stoljeću. Započelo je usmjerenje na psihološke osnove crtanja. Likovni izraz djeteta postaje preokupacija dječje psihologije. U prvi plan stavlja se emocionalni intenzitet, znanje o objektivnoj stvarnosti i mogućnost izvedbe – jedini izvor od kojega djeca spontano polaze u likovnom izražavanju. Za spontani dječji crtež karakteristična je likovna sloboda izražavanja temeljena na mašti, ekspresiji i stvaralačkom činu i on je najprije dječji izraz, a tek onda likovni (Bodulić, 1982).

Aktivnost crtanja razvija dijete i pomaže mu da savlada ono što je jače od njega – da posjeduje što u stvarnosti ne može. Ono nešto radi, povlači poteze, a što su oni veći, to je u njih uloženo više napora i u njima ima više života. (Ružić, 1959).

4.1. Značenje boja

Boje imaju direktan i snažan utjecaj na čovjeka. On bojama izražava emocije i osobnost, ali i one utječu na njegove reakcije na svjesnoj i nesvjesnoj razini. Pojedinač različite boje različito osjeća, spoznaje ih racionalno i intuitivno (Škrbina, 2013).

Crvena

Crvena je boja borbenosti i strasti, snage i samosvijesti, ali može biti znak uznemirenosti i prikrivene agresivnosti, osobito kod uporabe u dječjem crtežu (Kondić, Dulčić, 2009).

Izaziva uzbuđenje koje može, ali i ne mora biti ugodno. Kao boja ugone predstavlja moć i ljubav, a kada je uzbuđenje izazvano crvenom neugodno, osjeća se kao razdražljivost, prijetnja i mučenje (Škrbina, 2013).

Plava

Boja koja ostavlja najjači dojam, ona koja asocira na apsolutni mir i ravnotežu je plava. U dječjim crtežima često znači izraz potrebe za druženjem (Kondić, Dulčić, 2009).

Fiziološki ova boja djeluje na disanje i puls tako da ih usporava, a tlak snižava. Izaziva nježnost, sklad i osjećaj zadovoljstva (Škrbina, 2013).

Žuta

Aktivnost, živahnost, poduzetnost pozitivne su reakcije na žutu boju. Ona može izazvati i nesigurnost, ljubomoru i opasnost. Kada dijete bira i rabi žutu, djetinjasto je i sretno (Kondić, Dulčić, 2009).

Knežević (2006; prema Škrbina 2013) vidi žutu kao osjećaj promjene i razvoja, slobode i traganja za novim.

Zelena

Škrbina (2013) navodi kako zelena simbolizira stabilnost i čvrstoću, dok je Kondić i Dulčić (2009) opisuju kao umirujuću, boju optimizma, nade i života. U dječjem crtežu znak je potiskivanja i skrivanja emocija.

Crna

Crna je simbol depresije i žalosti, označava tugu, starost, beživotnost. Kod djece najčešće znači strah koji prigušuje ostale osjećaje, usamljenost i agresivnost. Može značiti i intelektualni interes, ali samo ako strah nije presnažan. Elegancija, dostojanstvo i ozbiljnost također su odraz crne (Kondić, Dulčić, 2009).

4.2. Djeca i boje

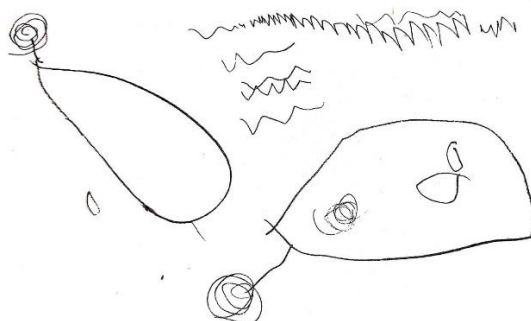
Upotreba boja kod djece se razvija postupno. U početku ih upotrebljavaju slučajnim odabirom, bez nekog određenog razloga. Likovna aktivnost kod mlađe djece je prije svega igra, pa se tako oni igraju izmjene boja koje kao izražajno sredstvo nemaju nikakvu važnost u likovnom izražavanju. Obično je prisutno crtanje bojom dok vremenom ne otkriju ljepotu i snagu boje kada ona čini plohu i tada uspostavljaju subjektivne veze s bojama koje unose u likovne radove i one dobivaju svoja značenja te obogaćuju dječji likovni izraz (Belamarić, 1987).

Boje djeci postaju važne u razdoblju od četvrte do sedme godine života, jer tada počinju pokazivati sklonost ka intenzitetu boja. Potrebno je osigurati im što je više moguće boja te omogućiti da ih biraju prema vlastitim željama i potrebama (Škrbina, 2013).

U dobi od pet do šest godina djeca povezuju stvarne boje s bojama u svojim crtežima. Taj realizam boja je dimenzija koja u likovnom izražavanju pokazuje razvoj percepcije boja u djece i veliki je korak u njihovom razvoju (Belamarić, 1987).

4.3. Crtež ljudske figure

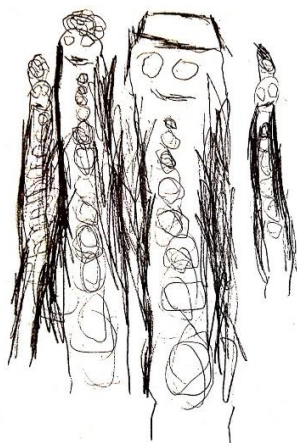
Na početku likovnog izraza najmlađe djece prisutne su uglavnom kružne linije i spirale kojima ona naglašavaju pojedinačni oblik ili događaj. Spirala je jedan od prvih simbola za čovjeka. Budući da su u poimanju djeteta živa bića cjeline, najjednostavnije ih izražava krugom. Za prikaz ljudskog lika krugu dodaje linije (Belamarić, 1987).

Slika 16. Tata i dijete – 2-4 god.
(Belamarić, 1987, str. 48)

Neka djeca živa bića prikazuju jednom linijom ili pomoću više njih te nizom krugova uz te linije. Javljaju se oči, a one su za djecu simbol svijesti (budnosti) i tako likovnim jezikom poimaju likove kao živu i svjesnu energiju. Oblici postaju uspravljeni umjesto dosadašnjih polegnutih i lebdećih objekata (Belamarić, 1987).

Sve više se razvija spoznaja u djece, a njima je glava važan dio tijela, pa se javljaju u crtežima, osim očiju, nos, usta i uši, zatim noge za pokretljivost i ruke za hranjenje i hvatanje te tu nastaje funkcionalno biće. Pojavljuje se i tijelo, detalji kao što su prsti i stopala, kosa i odjeća, dakle, čitava osoba (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 17. Obitelj – 4 god.
(Belamarić, 1987, str. 50)

U posljednjoj fazi razvoja, fazi vizualnog realizma prisutno je najviše detalja u prikazu ljudske figure te su crteži tada kompleksni i precizni zbog potrebe realističnijeg prikaza (Grgurić, Jakubin, 1996).

4.4. Broj detalja

Količina detalja koju će dijete rabiti u svojim crtežima može se uočiti kroz faze razvoja likovnog izraza. U fazi šaranja spomenuto je da je dječji izraz rezultat pokreta i aktivnosti. Kasnije se počinje izražavati osnovnim i složenijim oblicima. Crta svoj prvi crtež čovjeka, tzv. „glavonošca“ koji se sastoji od glave iz koje izvire noge. Naknadno dijete opažanjem uočava i prenosi u svoj crtež sve više detalja (oči, usta, kosu, ruke, dlanove) i obogaćuje svoj likovni izraz. Naravno, djeca nisu „univerzalna“, pa tako uvijek postoje iznimke.

Ono što uočava Škrbina (2013) jest da upotreba detalja i planiranje upotrebe detalja utječe najviše na veličinu crteža. Kada dijete dođe do intelektualne razine u kojoj može poimati i pažljivije opažati detalje te ih onda planirano unositi u svoje crteže, ono želi biti sigurno da će svi detalji stati na crtež. Starija djeca će najčešće nacrtati obrisne linije i onda dodavati detalje, dok će oni mlađi unositi opažene detalje u crtež neovisno o cjelini.

4.5. Predodžba prostora

Dijete ne zna kako prikazati prostor, iako ga vidi i osjeća. To je bio problem umjetnika kroz povijest te su na različite načine pristupali rješavanju istog. Kako odrasli promatraju kroz umjetnine koje su nastajale kroz povijest, tako dijete gleda predmete i fotografije i želi načiniti stvari „negdje“, želi prikazati odnos između bliskih i udaljenih predmeta. Zanima ga kako ostvariti prostor. On nastaje prirodno, ponekad zrelo odmjerenim detaljima, ponekad odnosima veličina, katkad slučajnim smjerom u dubinu, možda ispunjenjem plohe, ali uvijek elementima zapaženog života. Svako pravilno zapažanje imati će u sebi elemente prostora (Ružić, 1959).

U dječjem likovnom izražavanju prikaz prostora se razvija znatno sporije od prikaza ljudske figure i drugih motiva. S razvojem psihofizičkih funkcija razvija se i sposobnost doživljavanja prostora. U početku dijete spoznaje prostor pomoću senzornih osjetila, a crtež je spontana aktivnost. Kretanje koje prikazuje šaranjem prvo je poimanje prostora. Do četvrte godine života dijete je svjesno prostora i pokušava ga prikazati, ali u crtežu i dalje nema prostornog reda, objekti i likovi su razbacani i neorganizirani, a proporcije likova su neusklađene. Nema privida dubine i volumena. Prvi prostorni red javlja se oko četvrte ili pete godine. Dijete niže likove, oblike, boje i crte – ostvaruju se vodoravni, okomiti, kosi ili kružni nizovi, ovisno o slaganju

elemenata. Uočavanjem odnosa u prirodi pokušava prikazati ih na plohi. Pojavljuju se linija tla i linija neba. Daljnjim shvaćanjem prostora javlja se potreba trodimenzionalnog prikaza prostora na plohi, a ostvaruje se pomoću perspektiva (Vukšinić, 2007).

Primjeri perspektiva koje djeca najčešće koriste opisani su u poglavlju *Razvoj likovnog izraza*, na stranicama pod brojevima 14 i 15.

4.6. Upotreba šablonskih prikaza

„Šablonama, klišejima ili stereotipima nazivamo izričaj (likovni ili kakav drugi) koji nema originalnost ni individualnost autora koji se njime koristi, već upotrebljava općepretpostavljen, nepromišljen i neproživljen sustav znakovne komunikacije.“ (Huzjak, 2008, str. 38).

Do ometanja dječjeg likovnog jezika dolazi zbog nerazumijevanja i nepoznavanja uloge i funkcije te sposobnosti u razvoju djece. Okolina želi podučiti dijete crtanju, slikanju i izradi. Na taj način ono odustaje od svojih oblika, postaje nezainteresirano za likovni rad i preuzima naturalističke ili shematske oblike (Belamarić, 1987).

Huzjak (2008) navodi kako šablone nastaju u najranijoj dobi, već oko treće ili četvrte godine. Dijete od nedovoljno educiranog odgojitelja i roditelja dobiva informacije i smjernice za crtanje šablonskog karaktera te pohvalu ako nametnuti obrazac prihvati.

Opterećenje šablonama ili likovnim fiksacijama koje djeca preuzimaju jedni od drugih i od medija pojava je koja potiskuje maštu i kreativnost. Oblici koje oponašaju postaju dominantan obrazac izražavanja u likovnom izričaju (Pivac, 2016).

Huzjak (2008) oštro kritizira medijski kič čijim se prihvaćanjem ograničavaju perceptivne i izražajne mogućnosti pojedinca koji preuzima općeprihvaćene šablonske prikaze, primjerice srca za Valentinovo, izgled Djeda Mraza u produkciji Coca Cole, svjetlucave šablone jelke, ptica u dva luka i sl. Ipak, navodi kako šablona u crtežu nije nužno opasna, ali potiče osobu da prihvati šablonski način ponašanja kako bi se uklopila u okolinu i prilagodila društvu. Moguće je prihvaćanje amoralnog ponašanja jer je to u tom trenutku „in“.

Slika 18. Primjer štetne likovne šablone
(Huzjak, 2008, str. 38)

Slika 19. Šablona ptice
(<http://likovnakultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm>)

Kreativnost ne proizlazi iz preuzimanja šablonizirane komunikacije, nego iz izbjegavanja iste te stvaranja svojeg novog i originalnog (Huzjak, 2008).

Jedno od načela u vizualno-likovnom odgoju i obrazovanju kojega bismo se trebali držati ukoliko želimo djeci omogućiti slobodan i originalan izraz prema Grgurić i Jakubin (1996) jest „Sloboda od uzora“. Ističe se potreba za odbacivanjem bilo koje vrste precrtavanja i imitacije. Na taj način stimulira se samostalni, specifični pristup koji dovodi do originalnog, izvornog djela.

Balić-Šimrak, Markulin i Perus (2011) na problem šablonskih prikaza gledaju malo drugačije. Često se ističe da su simboli poput sunca sa zrakama, srca, kuća s trokutastim krovovima i sl. rezultat siromašnog likovnog izraza, neprihvatljivi i potrebno ih je izbjegavati. Ipak, osobama koje rade s djecom i svakodnevno promatraju njihove likovne radove vrlo je teško prihvatiti takve stavove. Potiskivanje trenutačnih interesa djeteta nepovoljno utječe na njegov emocionalni razvoj. Ako su u određenom dobu ti interesi upravo prije spomenuti simboli, dijete zaslužuje toleranciju, jer nisu štetni u toj mjeri da bi bili nedopustivi. Simboli mogu biti poruke koje dijete šalje: srce – ljubav, kuća – toplina doma, cvijet – ljepota, sunce – ugodna i toplina.

5. ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA

Analiza crteža može biti pokazatelj psihofizičkog razvoja djeteta te utjecaja okoline i njegovih odnosa s drugima. Ne mogu se sa sigurnošću utvrditi značenja pojedinih boja ili motiva te što isti predstavljaju za dijete, no analizom će se pokušati protumačiti svaki crtež, s obzirom na poznavanje svakog djeteta osobno. Za potrebe analize korišteno je pet crteža čiji su autori tri djevojčice i dva dječaka. Svakome je dana uputa da nacрта sebe i svoju obitelj (uključujući sve osobe koje smatra obitelji) najbolje što može te da uloži maksimalan trud.

Slika 20. „Moja obitelj“, Mihaela – 4 god.
(vlastiti izvor)

Djevojčica Mihaela (4 godine) crta svoju obitelj pastelama. Ono što je zanimljivo jesu likovi na crtežu. Prvi lik s lijeva je ona, zatim crta dvije tetke, pa mamu i posljednji nacrtani lik jest izmišljeni prijatelj Šagar. Zašto tata nije tu ili druga muška osoba? Samo Šagar. U vrijeme kada je rad nastao djevojčica je živjela samo sa ženskim članovima obitelji zbog poslovne odsutnosti oca te vjerojatno zbog toga njega ne prikazuje u crtežu. Na pitanja vezana za imaginarnog prijatelja nije odgovarala. Djevojčica je nacrtala likove prema njihovoj stvarnoj visini, ali u radu se ističu cvjetovi koji su izrazito veliki.

Prema Grgurić i Jakubin (1996) djevojčica je u fazi dječjeg realizma, tj. fazi sheme, što znači da se izražava složenijim simbolima. Za tu fazu karakteristično je da dijete crta svijet onako kako ga ono vidi, što može potvrditi i pojava izmišljenog prijatelja.

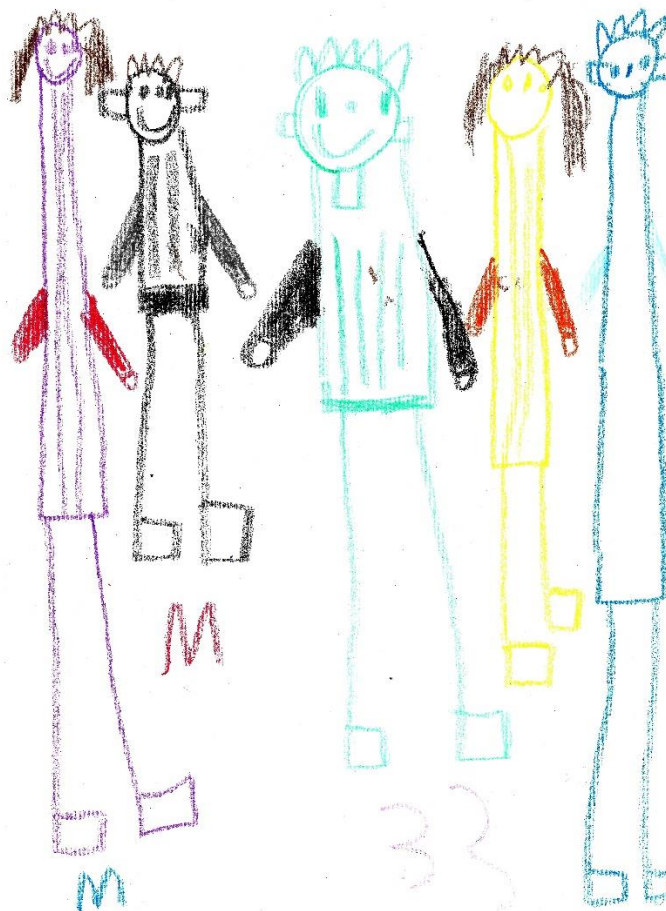
Likove na crtežu crta dosta detaljno za dijete svoje dobi. Dakle, prisutne su i značajke iduće faze razvoja – faze intelektualnog realizma.

Upravo Škrbina (2013) navodi brojnost detalja i složenost figure kao značajke faze intelektualnog realizma, dok prema Grgurić i Jakubin (1996) možemo uočiti crtež profila koji je isto tako značajna karakteristika, a djevojčica prikazuje na taj način zamišljenog prijatelja.

Svi likovi imaju torzo za koji kaže da su haljine. Nekima nedostaju ruke, a nekima noge. Svima osim sebi nacrtala je oči, nos i kosu. Nisu prisutne linije tla i neba, ali likovi ipak stoje na nekoj zamišljenoj liniji tla. Uočimo zatim odabir boja. Od svih koje je mogla koristiti birala je isključivo crvenu, zelenu i malo žute bez povezanosti sa stvarnim bojama prikazanih likova.

Prisutno je crtanje bojom, a prema Grgurić i Jakubin (1996) upravo je to karakteristično za fazu dječjeg realizma.

Nema ispunjenih ploha, već samo obrisne linije. Prema Kondić i Dulčić (2009) crvena bi mogla značiti uznemirenost, žuta nesigurnost, a zelena potisnute i skrivene emocije. Ukoliko crtež promotrimo „optimističnije“ crvena je u tom slučaju znak snage i samosvijesti, žuta odražava sreću, a zelena simbolizira stabilnost.

Slika 21. „Moja obitelj“, Matej – 5 god.
(vlastiti izvor)

Matej crta svoju obitelj određenim redom; u sredinu stavlja najstariju sestru, a desno od nje drugu stariju sestru, zatim crta sebe s lijeva. Na kraju dodaje roditelje sa strane kao „čuvare“ obitelji. Mamu crta do sebe gdje se osjeti povezanost s njom (što je slučaj u stvarnom životu). Čak je svoj lik nacrtao blago naklonjen majci.

Budući da kompozicija crteža nisu nabacani elementi kao što to vidamo u ranijim fazama razvoja, prema Grgurić i Jakubin (1996) dječaka možemo smjestiti u fazu intelektualnog realizma, s obzirom na uvođenje reda u kompoziciju.

Linije tla nema, ali dječak ima osjećaj za odnos među veličinama likova. Dlanovi i stopala još uvijek nemaju formu. Nacrtao je određene uzorke na odjeći. Znači da je svjestan detalja, kao što su odjevni predmeti koje naznačuje vertikalnim linijama. Zanimljivo je kako su noge ravne crte dok s druge strane dječak shvaća punoću ruku i prikazuje ih plohamo kao crvene i crne

rukave. Udovi počinju dobivati volumen, što je prema Grgurić i Jakubin (1996) jedna od karakteristika faze intelektualnog realizma.

Prikazuje detalje kao što su kosa, uši, oči i usta. Oči su dvije točke, a za prikaz usta koristi zakrivljenu liniju – tipični „smješko“. Biti ću slobodna pretpostaviti da je to preuzeo u vrtiću ili od starijih sestara. Kod likova s desna izostavljene su zakrivljene linije koje označavaju osmijeh. Je li želio možda pokazati ozbiljan izraz lica tih članova obitelji ili je jednostavno zaboravio taj detalj? Uočimo da majka i sestra s desna imaju dužu kosu, a on i otac kosu prikazanu u obliku šiljaka. Zašto najstarija sestra nema dužu kosu kao i ostali ženski članovi obitelji? Njoj prikazuje i vrat, što znači da shvaća i uočava njegovo postojanje, ali ga ne crta ostalim likovima. Zapitajmo se je li sestra u sredini namjerno drugačija i prikazana većom od ostalih likova ili je to rezultat spontanosti crteža. Na crtežu još možemo uočiti znakove. Ispod prva dva lika nalaze se dva slova „M“; jedno M kao mama i drugo M kao Matej. Nastala su nakon pokušaja razgovora s dječakom radi analize crteža – želio je označiti tko je tko. Budući da je petogodišnjak, ne zna čitati i pisati, ali je neka slova i brojeve usvojio u vrtiću. Tako je lik u sredini označen brojem „3“ pored kojega se nalazi pokušaj slova „S“, što bi označavalo sestru. Oca ne označava uopće.

Površina papira nije ispunjena, dominiraju uglavnom obrisne linije. Karakteristično je za djecu te dobi da crtaju bojama, što je, prema Grgurić i Jakubin (1996) značajka faze dječjeg realizma.

Pretpostavljam da je odabir boja potpuno slučajan, uzimao ih je kako je koja došla pod ruku. Bojama ne označava rodna obilježja, jedino sebe prikazuje crnom. Rekla bih da je dječak ispunio zadatak uspješno.

Iduća dva crteža nacrtale su devetogodišnje blizanke Paula i Klara.

Slika 22. „Moja obitelj“, Paula – 9 god.
(vlastiti izvor)

Likovna tehnika su pastele. Prvi lik s lijeva na crtežu je sestra Klara, zatim brat, tata, mama i autorica. Likovi su prikazani prema stvarnim odnosima u visini. Svi imaju kosu, obrve, oči i usta. Na licima nedostaje nos. Noge kod sestre i brata prikazane su ravnim linijama, kao i ruke kod svih likova. Negdje je prisutan volumen udova, dok ih negdje prikazuje linijski. Prema Grgurić i Jakubin (1996) to bi bili elementi faze intelektualnog realizma.

Dlanovi nemaju formu, iako svaki dlan ima pet prstiju, kako je to u stvarnosti. Djevojčica crta odjeću i koristi boje u skladu sa stvarnim bojama, dakle lokalne boje. Detaljima, kao što su kosa i haljinica te upotreba boja ističe rodna obilježja. Ženski likovi imaju podjednaku frizuru kojoj nedostaje punoća, dok muški likovi imaju kratku kosu. U usporedbi sa prethodnim crtežom, likovi su uvelike složeniji, plohe su ispunjene i prisutno je više detalja. Na likovima su prikazani vrat i ramena, prsti, stopala i neprozirni odjevni predmeti. Osim ljudskih likova crtež je ispunjen drugim objektima, kao što su sunce, nebo, trava, drvo i ljuljačka. Točno je definirana je linija tla i linija neba. Djevojčica upotrebljava šablonske prikaze – sunce sa zrakama i drvo. Rekla bih da ti simboli daju određenu toplinu i smisao radu.

Prema Belamarić (1987) upravo je prikaz sunca jedan od najčešće prihvaćenih prikaza u crtežima.

Budući da je sunce žuto i ako želimo povezati prikaz tog simbola sa značenjem boja, prema Kondić i Dulčić (2009) aktivnost, živahnost i druge reakcije vezane su upravo uz taj odabir.

Promatrajući crtež izgleda kako djevojčica voli red i organizaciju te pazi na urednost, što opet možemo, prema Grgurić i Jakubin (1996) povezati s fazom intelektualnog realizma. Izgleda kako je kompozicija rada planirana i pažljivo složena.

Slika 23. „Moja obitelj“, Klara – 9 god.

(vlastiti izvor)

Djevojčica Klara također koristi pastele. Prvi lik lijevo je mama, iznad tata, na sredini sestra Paula i brat. Sebe crta skroz desno na toboganu i koristi crnu, jer, kako kaže, želi biti vatrogasac. Iako crna sa sobom obično nosi neprijatnu simboliku, rekla bih da u ovom slučaju djevojčica pokazuje intelektualni interes. Možda se doima da rad nije unaprijed isplaniran, raspored likova izgleda slučajan, pa je tako polovica tatine glave „odsječena“. Ipak, moglo bi se raditi o vertikalnoj perspektivi.

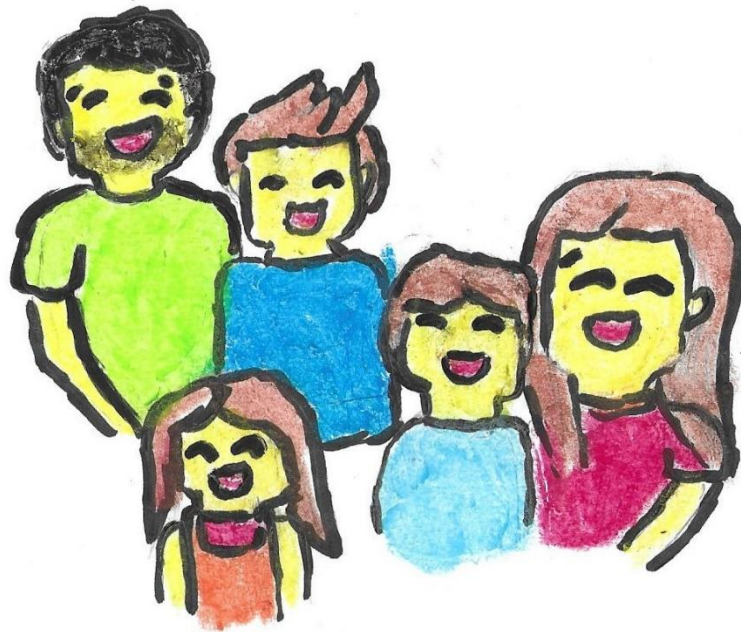
Prema Grgurić i Jakubin (1996) vertikalnu perspektivu možemo definirati kada uočimo da dijete objekte ili likove koji su u prvom planu crta dolje, a objekte koji su dalje crta gore.

Klara, kao i njena sestra prikazuje likove prema stvarnim odnosima u visini, no zanimljivo je da ljuljačku crta vrlo sićušno, kao i klackalicu ispod. Govorimo li o emotivnoj proporciji? Ostaje još i pitanje je li to rezultat neplaniranja crteža, pa objekti jednostavno nisu stali u format ili su manji jer se nalaze dalje, pa opet imamo vertikalnu perspektivu?

Prema Grgurić i Jakubin (1996) vertikalna perspektiva, emotivna proporcija, kao i izbjegavanje preklapanja likova i objekata značajke su faze intelektualnog realizma.

Nema linije tla niti jasne okoline. Ploha je ispunjena cijela, a sunce ima oblik kvadrata. Likovi imaju oči, nos i usta, kosu i odjeću. Dužu kosu crta kod ženskih likova te za njih koristi tople boje. Dlanovi su prikazani, ali kao mrlje, bez forme, kao i stopala. U usporedbi s prethodnim radom gdje su nastajale plohe i tako gradile crtež, ovdje su korištene obrisne linije te su se plohe kasnije punile bojom. Pri dnu crteža korišten je isti smjer ispunjavanja plohe bojom, dok u ostatku crteža djevojčica to čini malo neurednije. Kod svih likova prikazan je volumen njihovih tijela i udova, pa prema Grgurić i Jakubin (1996) definitivno možemo djevojčicu smjestiti u fazu intelektualnog realizma.

Iako se čini da u crtežu nije prisutan red, prema već navedenim karakteristikama, kao što je npr. pojava vertikalne perspektive, možemo zaključiti da ga ima, ali je izražen na drugačiji način nego kako je to prikazano u drugim crtežima. Rad je svakako originalan te usporedimo li ga s prethodnim, vidimo da imamo dvije potpuno različite osobnosti – jednu urednu, preciznu i nježnu, a drugu grublju, maštovitu i jedinstvenu.

Slika 24. „Moja obitelj“, Jure – 12 god.
(vlastiti izvor)

Dječak Jure koristi kombinaciju likovnih tehnika; pastela i crnog flomastera. Na crtežu je vidljivo da je likove prije skicirao olovkom te zatim ispunjavao plohe i dorađivao svoj rad. Likove ne crta u cjelini, ali su prikazani vrlo vjerodostojno, ako se osvrnemo na detalje kao što su boje kose u likova, odjeća, oblik tijela,... Odjeća likova prikazana je različitim bojama, a tu su i dvije nijanse plave. Dječak za muške likove upotrebljava hladne boje, a za ženske likove tople boje. Rodna obilježja još označava i prikazom kose. Za prikaze kose rabi crnu i smeđu, što odgovara stvarnom izgledu likova. Spoznaje kako i koža ima određenu boju pa je pokušava postići uporabom žutonarančaste. S obzirom na to da poznajem radove i mogućnosti ovog dječaka, rekla bih da je u ovom crtežu težio ka nekoj vrsti apstrakcije prilikom prikazivanja likova. Npr. oči prikazuje crticama, nosa nema, ocu prikazuje obrve, a i majci jednu, dok ih kod ostalih likova nema. Izraz lica je *šablonski*, u svih likova je isti. Vrlo je zanimljiv način na koji crta osmijehe. Raspored likova uopće nije slučajan, zapravo sebe crta uz oca kako bi izrazio svoju povezanost s njim – on mu je uzor. Mlađeg brata smješta pored majke prikazujući na taj način njihovu bliskost. Budući da je izraz ovog djeteta složeniji, a radi se o

dvanaestogodišnjaku, zaključiti ću kako je u fazi vizualnog realizma, što zbog preciznog odabira boja, prikaza detalja, tako i planiranja crteža.

Crtež izgleda kao pokušaj odrasle osobe da crta kao dijete. Budući da se gubi ekspresivnost spontanog dječjeg izraza, prema Grgurić i Jakubin (1996) takav način izražavanja potvrđuje fazu vizualnog realizma, kao i potreba za postizanjem realnijeg dojma koju Škrbina (2013) naglašava kao jednu od važnijih karakteristika.

6. ART TERAPIJA

Likovna ili art terapija, odnosno terapija umjetnošću je oblik psihoterapije koji podrazumijeva liječenje, osnaživanje, uravnoteživanje i likovno izražavanje osobe uz pomoć crtanja, slikanja ili modeliranja. Kroz art terapiju osoba se izražava neverbalno pri čemu se težište stavlja na likovnu komponentu. Krajnji produkt služi za otkrivanje i razumijevanje psihičkih procesa. Pretpostavka je da osim što se podsvjesni dio osobe i njeno unutarnje iskustvo lakše izražava slikama, u tom procesu nerijetko i verbalni izraz postaje jasniji što potvrđuje činjenicu kako je likovno izražavanje moguće sredstvo neverbalne komunikacije (Tomašević, Dančević, 2005).

Kroz crtež je moguće dobiti informacije o psihofizičkom razvoju djece, ali i poticati ga. Crtež i igra najbliže su im aktivnosti zbog čega se koriste za uspostavljanje odnosa s njima, analizu njihova ponašanja, pomoć i poticanje cjelokupnog psihofizičkog razvoja (Škrbina, 2013).

Art terapiju moguće je provesti individualno ili grupno, a poželjno je i vodstvo likovnog terapeuta, psihologa ili umjetnika educiranih za terapiju umjetnošću. Kako bi terapija bila uspješnija cilj je potaknuti nefigurativno likovno izražavanje linijama, mrljama, bojama, a izbjeci naučene oblike koji oponašaju stvarnost. Na taj način se budi intuitivna i stvaralačka svijest te se uspostavlja jasnija komunikacija osobe putem crteža (Tomašević, Dančević, 2005).

Škrbina (2013) ističe važnost procesa u kojemu crtež nastaje i samo iskustvo osobe tijekom tog procesa, a u kojemu je potrebno poticati spontanost i otkrivanje unutarnjeg.

6.1. Potreba primjene art terapije

Crteži imaju veliku vrijednost u dijagnostici, ali njihova uloga u samoj terapiji neprestano raste. Koriste se u prevenciji teškoća u razvoju i različitih poremećaja u ponašanju. Kreativnost se pokazuje kao jedno od najboljih sredstava za oslobađanje stresnih, traumatičnih i sumornih iskustava te negativnih emocija koje su potencijalni uzroci poremećaja. Jačanjem i razvojem pozitivnih strana osobnosti uklanjaju se negativne strane (Kondić, Dulčić, 2009).

Crtež utječe na razvoj mišljenja, vizualne percepcije i vizualne memorije, prostorne orijentacije, na razvoj fine motorike ruku i prstiju, koordinacije, pažnje i koncentracije, kognitivni i emocionalni razvoj i na razvoj samopouzdanja (Škrbina, 2013).

7. CRTEŽ KAO DIJAGNOSTIČKO SREDSTVO

Tijekom godina su psiholozi, učitelji i roditelji primijetili da djeca koriste crteže kao svoj „jezik“, odnosno da je to njihov način izražavanja znanja i ideja. Tako je vjerojatno da se dječji crteži dobiveni u propisanim okolnostima mogu koristiti kao procjena misli, ponašanja i inteligencije (Harris, Pinder, 1974).

7.1. Procjena prema Goodenough testu

Florence Goodenough objavila je 1926. godine svoj *Draw-A-man test* koji je ponudio prve upute za procjenu i bodovanje crteža ljudske figure. Ljudski je lik odabran jer je isti jedan od prvih spontanijih pokušaja u reprezentativnom crtanju mlađe djece (oko tri ili četiri godine). Goodenough je koristila sustav bodovanja značajki ili dijelova crteža koji su odabrani da zadovolje kriterije. Kriteriji koje su trebali zadovoljiti dječji crteži određivali su njihovu inteligenciju. U svakoj promatranoj dobnoj skupini veliki postotak djece uključuje spomenute značajke, dok ih kod manje inteligentne djece nije moguće uočiti. Crteži djece manje inteligencije sličniji su crtežima mlađe djece (normalne inteligencije), a zaostaju za crtežima vršnjaka. Sa stajališta psihologa test ima mnogo poželjnih značajki. Tu su jednostavne upute da se nacrtat čovjek najbolje moguće. Crtež za dijete nije test, nego zabava i prilikom stvaranja istog osjeća se ugodno i ponaša se prirodno, a bodovanje dolazi naknadno, jer se boduje krajnji proizvod. Nema vremenskog ograničenja. Ovaj test prednost je za djecu s teškoćama govora i sluha, jer dijete nešto radi umjesto da govori. Test ima i nedostataka. Primjerice, može se razviti samo ograničena količina hipoteza, a budući da je test neverbalan, može doći do problema prilikom analize crteža (Harris, Pinder, 1974).

Osnovni detalji	Dodaci	Detalji glave	Odjeća	Detalji ruke	Zglobovi	Proporcije	Motorička koordinacija	Fini detalji glave	Profil
Prisutnost glave	Objekti ruke i noge su na trupu	Prisutnost očiju	Prisutan odjevni predmet	Prisutnost prstiju	Lakat, rame	Glava ne veća od polovice trupa i ne manja od desetine trupa	Jasne linije bez tendencije preklapanja	Prisutne uši	Projekcija brade
Prisutnost nogu	Ruke i noge na točnom mjestu na trupu	Prisutnost nosa	Dva odjevna predmeta (neprozirna)	Točan broj prstiju	Koljeno, kuk	Ruke jednake trupu bez dosega koljena	Sve linije jasne s jasnim završecima	Točna pozicija i proporcija usiju	Prikazana peta
Prisutnost ruku	Prisutnost vrata	Prisutnost usta	Rukavi i hlače (neprozirni)	Prsti dulji nego širi, naznačen zglob		Noge ne kraće od trupa, ne dulje od dvostruke dužine trupa	Pravilan obris glave, prisutna kontrola (ne krug)	Obrve i trepavice	Glava, trup i stopala bez pogreške
Prisutnost trupa	Obris vrata uskladen s glavom ili trupom	Nos i usta u dvije dimenzije, obje usne prikazane	Četiri odjevna predmeta	Točna pozicija palca		Dvodimenzionalna stopala - ne veća od trećine i ne manja od desetine nogu	Pravilna linija trupa	Zjenica	Figura prikazana bez pogreške
Trup dulji nego širi		Prikazane nosnice	Cijela odjevna kombinacija	Jasno izražen dlan		Dvodimenzionalne noge i ruke	Pravilne ruke i noge - dvodimenzionalno	Oko veće nego šire	
Naznačena ramena (naglo širenje trupa ispod vrata)		Prikazana kosa					Simetrične značajke (crteži profila)	Pogled (profil)	
		Proporcionalno nacrtana kosa i neprozirna - naprednije od šaranja						Čelo i brada	

Tablica 1. Bodovanje prema Goodenough testu → za prisutnost navedenoga po jedan bod (<https://depts.washington.edu/dbpeds/Screening%20Tools/Goodenough%20Draw%20a%20Person.doc>)

Bodovi	Mentalna dob	Bodovi	Mentalna dob	Bodovi	Mentalna dob	Bodovi	Mentalna dob
1	3-3	14	6-6	27	9-9	40	13-0
2	3-6	15	6-9	28	10-0	41	13-3
3	3-9	16	7-0	29	10-3	42	13-6
4	4-0	17	7-3	30	10-6	43	13-9
5	4-3	18	7-6	31	10-9	44	14-0
6	4-6	19	7-9	32	11-0	45	14-3
7	4-9	20	8-0	33	11-3	46	14-6
8	5-	21	8-3	34	11-6	47	14-9
9	5-3	22	8-6	35	11-9	48	15-0
10	5-6	23	8-9	36	12-0	49	15-3
11	5-9	24	9-0	37	12-3	50	15-6
12	6-0	25	9-3	38	12-6	51	15-9
13	6-3	26	9-6	39	12-9		

Tablica 2. Mentalna dob ekvivalentna broju bodova (<https://depts.washington.edu/dbpeds/Screening%20Tools/Goodenough%20Draw%20a%20Person.doc>)

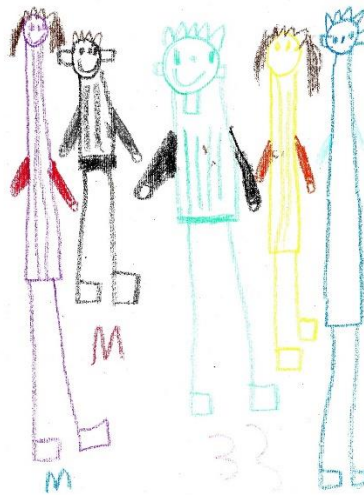
U nastavku se nalazi bodovanje već prikazanih dječjih crteža. Napominjem kako je ovaj test više informativan budući da se pouzdanost ne može potvrditi te se koristi u svrhu vlastitog interesa.

Osnovni detalji	Prisutnost glave	Prisutnost nogu	Prisutnost ruku	Prisutnost trupa	Trup dulji nego širi	Naznačena ramena (naglo širenje trupa ispod vrata)	
Bodovi	1	1	1	0	0	0	
Dodaci	Obje ruke i noge su na trupu	Ruke i noge na točnom mjestu na trupu	Prisutnost vrata	Obris vrata usklađen s glavom ili trupom			
Bodovi	1	0	0	0			
Detalji glave	Prisutnost očiju	Prisutnost nosa	Prisutnost usta	Nos i usta u dvije dimenzije, obje usne prikazane	Prikazane nosnice	Prikazana kosa	Proporcionalno nacrtana kosa i neprozirna-naprednije od šaranja
Bodovi	1	0	0	0	0	1	0
Odjeća	Prisutan odjevni predmet	Dva odjevna predmeta (neprozirna)	Rukavi i hlače (neprozirni)	Četiri odjevna predmeta	Cijela odjevna kombinacija		
Bodovi	1	0	0	0	0		
Detalji ruke	Prisutnost prstiju	Točan broj prstiju	Prsti dulji nego širi, naznačen zglob	Točna pozicija palca	Jasno izražen dlan		
Bodovi	0	0	0	0	0		

Zglobovi	Lakat, rame	Koljeno, kuk					
Bodovi	0	0					
Proporcije	Glava ne veća od polovice trupa i ne manja od desetine trupa	Ruke jednake trupu bez dosega koljena	Noge ne kraće od trupa, ne dulje od dvostruke dužine trupa	Dvodimenzionalna stopala - ne veća od trećine i ne manja od desetine nogu	Dvodimenzionalne noge i ruke		
Bodovi	1	0	0	0	0		
Motorička koordinacija	Jasne linije bez tendencije preklapanja	Sve linije jasne s jasnim završecima	Pravilan obris glave, prisutna kontrola (ne krug)	Pravilna linija trupa	Pravilne ruke i noge – dvodimenzionalno	Simetrične značajke (crteži profila)	
Bodovi	1	0	0	0	0	0	
Fini detalji glave	Prisutne uši	Točna pozicija i proporcija ušiju	Obrve i trepavice	Zjenica	Oko veće nego šire	Pogled (profil)	Čelo i brada
Bodovi	0	0	0	0	0	0	0
Profil	Projekcija brade	Prikazana peta	Glava, trup i stopala bez pogreške	Figura prikazana bez pogreške			
Bodovi	0	0	0	0			

U radu od osnovnih detalja uočavamo prisutnost glave, nogu i ruku, dok trup i ramena nisu prikazani. Ruke i noge su na trupu, ali ne na točnom mjestu. Vrata nema. Što se tiče detalja glave, djevojčica prikazuje oči i kosu, dok ostale detalje potpuno izostavlja. Možda su ponegdje naznačeni usta ili nos, ali jedva vidljivo. Za odjeću je dobila jedan bod, jer se iz prikazanog crteža može zaključiti da su likovi u haljinama. Detalja ruke i zglobova nema, a u kategoriji proporcije ispunjen je jedan kriterij - glava je relativno proporcionalna tijelu. Djevojčica koristi uglavnom jasne linije, ali ništa više od toga. Finih detalja glave i prikaza profila uopće nema. Ukupan broj bodova iznosi 9 što daje mentalnu dob 5,3 godina. Autorica crteža je četverogodišnjakinja pa je tako dobivena mentalna dob veća od stvarne dobi.

Osnovni detalji	Prisutnost glave	Prisutnost nogu	Prisutnost ruku	Prisutnost trupa	Trup dulji nego širi	Naznačena ramena (naglo širenje trupa ispod vrata)	
Bodovi	1	1	1	1	1	0	
Dodaci	Objе ruke i noge su na trupu	Ruke i noge na točnom mjestu na trupu	Prisutnost vrata	Obris vrata usklađen s glavom ili trupom			
Bodovi	1	1	1	0			
Detalji glave	Prisutnost očiju	Prisutnost nosa	Prisutnost usta	Nos i usta u dvije dimenzije, obje usne prikazane	Prikazane nosnice	Prikazana kosa	Proporcionalno nacrtana kosa i neprozirna-naprednije od šaranja
Bodovi	1	1	1	0	0	1	0
Odjeća	Prisutan odjevni predmet	Dva odjevna predmeta (neprozirna)	Rukavi i hlače (neprozirni)	Četiri odjevna predmeta	Cijela odjevna kombinacija		
Bodovi	1	0	0	0	0		
Detalji ruke	Prisutnost prstiju	Točan broj prstiju	Prsti dulji nego širi, naznačen zglob	Točna pozicija palca	Jasno izražen dlan		
Bodovi	0	0	0	0	0		

Zglobovi	Lakat, rame	Koljeno, kuk					
Bodovi	0	0					
Proporcije	Glava ne veća od polovice trupa i ne manja od desetine trupa	Ruke jednake trupu bez dosega koljena	Noge ne kraće od trupa, ne dulje od dvostruke dužine trupa	Dvodimenzionalna stopala - ne veća od trećine i ne manja od desetine nogu	Dvodimenzionalne noge i ruke		
Bodovi	1	0	1	0	0		
Motorička koordinacija	Jasne linije bez tendencije preklapanja	Sve linije jasne s jasnim završecima	Pravilan obris glave, prisutna kontrola (ne krug)	Pravilna linija trupa	Pravilne ruke i noge – dvodimenzionalno	Simetrične značajke (crteži profila)	
Bodovi	1	0	0	0	0	0	
Fini detalji glave	Prisutne uši	Točna pozicija i proporcija ušiju	Obrve i trepavice	Zjenica	Oko veće nego šire	Pogled (profil)	Čelo i brada
Bodovi	1	0	0	0	0	0	0
Profil	Projekcija brade	Prikazana peta	Glava, trup i stopala bez pogreške	Figura prikazana bez pogreške			
Bodovi	0	0	0	0			

U prvoj kategoriji dječak gubi bod zbog izostavljenog prikaza ramena, a u drugoj zbog neusklađenosti obrisa vrata s glavom i trupom. Kod detalja glave ne crta kosu proporcionalno i neprozirno. S obzirom na vertikalne linije i rukave koje prikazuje, zaključujemo da je dječak crtao odjevni predmet. Detalje ruke i zglobova izostavlja, a glave su proporcionalne tijelima, kao i noge. Linije su jasne i uglavnom nema preklapanja. Od finih detalja prikazane su jedino uši, a prikaza profila uopće nema. Ukupan broj bodova iznosi 17, što je ekvivalentno mentalnoj dobi od 7,3 godina. Budući da je autor crteža petogodišnjak, iz navedenoga se zaključuje kako je njegova mentalna dob veća od stvarne dobi.

Osnovni detalji	Prisutnost glave	Prisutnost nogu	Prisutnost ruku	Prisutnost trupa	Trup dulji nego širi	Naznačena ramena (naglo širenje trupa ispod vrata)	
Bodovi	1	1	1	1	1	1	
Dodaci	Obje ruke i noge su na trupu	Ruke i noge na točnom mjestu na trupu	Prisutnost vrata	Obris vrata usklađen s glavom ili trupom			
Bodovi	1	1	1	1			
Detalji glave	Prisutnost očiju	Prisutnost nosa	Prisutnost usta	Nos i usta u dvije dimenzije, obje usne prikazane	Prikazane nosnice	Prikazana kosa	Proporcionalno nacrtana kosa i neprozirna-naprednije od šaranja
Bodovi	1	0	1	0	0	1	0
Odjeća	Prisutan odjevni predmet	Dva odjevna predmeta (neprozirna)	Rukavi i hlače (neprozirni)	Četiri odjevna predmeta	Cijela odjevna kombinacija		
Bodovi	1	1	1	0	0		
Detalji ruke	Prisutnost prstiju	Točan broj prstiju	Prsti dulji nego širi, naznačen zglob	Točna pozicija palca	Jasno izražen dlan		
Bodovi	1	1	1	0	0		

Zglobovi	Lakat, rame	Koljeno, kuk					
Bodovi	0	0					
Proporcije	Glava ne veća od polovice trupa i ne manja od desetine trupa	Ruke jednake trupu bez dosega koljena	Noge ne kraće od trupa, ne dulje od dvostruke dužine trupa	Dvodimenzionalna stopala - ne veća od trećine i ne manja od desetine nogu	Dvodimenzionalne noge i ruke		
Bodovi	1	1	1	0	0		
Motorička koordinacija	Jasne linije bez tendencije preklapanja	Sve linije jasne s jasnim završecima	Pravilan obris glave, prisutna kontrola (ne krug)	Pravilna linija trupa	Pravilne ruke i noge – dvodimenzionalno	Simetrične značajke (crteži profila)	
Bodovi	1	1	0	0	0	0	
Fini detalji glave	Prisutne uši	Točna pozicija i proporcija ušiju	Obrve i trepavice	Zjenica	Oko veće nego šire	Pogled (profil)	Čelo i brada
Bodovi	0	0	1	0	0	0	0
Profil	Projekcija brade	Prikazana peta	Glava, trup i stopala bez pogreške	Figura prikazana bez pogreške			
Bodovi	0	0	0	0			

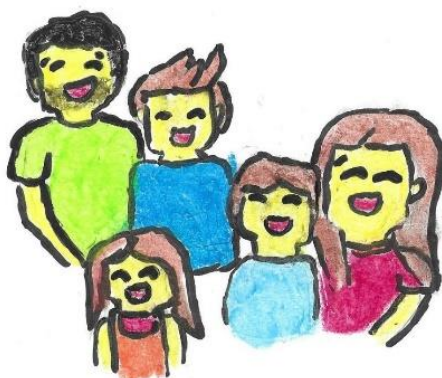
U prve dvije kategorije djevojčica ispunjava sve kriterije. Ipak, izostavlja nekoliko važnih detalja, kao što su nos i nosnice, prikaz usta i nosa u dvije dimenzije te prikaz obaju usana, a ni kosa nije prikazana naprednije od šaranja. Prisutna je odjeća, kao i dio detalja ruke. Zglobovi su potpuno izostavljeni. Crtež je uglavnom proporcionalan; glava, ruke i noge. Jasne linije i urednost ukazuju na dobru motoričku koordinaciju. Od finih detalja glave prikazane su obrve, a prikaz profila izostaje. Ukupan zbroj bodova iznosi 25 što je ekvivalentno mentalnoj dobi 9,3 godina, a ista odgovara stvarnoj dobi djevojčice.

Osnovni detalji	Prisutnost glave	Prisutnost nogu	Prisutnost ruku	Prisutnost trupa	Trup dulji nego širi	Naznačena ramena (naglo širenje trupa ispod vrata)	
Bodovi	1	1	1	1	1	1	
Dodaci	Objе ruke i noge su na trupu	Ruke i noge na točnom mjestu na trupu	Prisutnost vrata	Obris vrata usklađen s glavom ili trupom			
Bodovi	1	1	1	1			
Detalji glave	Prisutnost očiju	Prisutnost nosa	Prisutnost usta	Nos i usta u dvije dimenzije, obje usne prikazane	Prikazane nosnice	Prikazana kosa	Proporcionalno nacrtana kosa i neprozirna-naprednije od šaranja
Bodovi	1	1	1	0	0	1	0
Odjeća	Prisutan odjevni predmet	Dva odjevna predmeta (neprozirna)	Rukavi i hlače (neprozirni)	Četiri odjevna predmeta	Cijela odjevna kombinacija		
Bodovi	1	0	0	0	0		
Detalji ruke	Prisutnost prstiju	Točan broj prstiju	Prsti dulji nego širi, naznačen zglob	Točna pozicija palca	Jasno izražen dlan		
Bodovi	0	0	0	0	0		

Zglobovi	Lakat, rame	Koljeno, kuk					
Bodovi	0	0					
Proporcije	Glava ne veća od polovice trupa i ne manja od desetine trupa	Ruke jednake trupu bez dosega koljena	Noge ne kraće od trupa, ne dulje od dvostruke dužine trupa	Dvodimenzionalna stopala - ne veća od trećine i ne manja od desetine nogu	Dvodimenzionalne noge i ruke		
Bodovi	0	1	1	0	0		
Motorička koordinacija	Jasne linije bez tendencije preklapanja	Sve linije jasne s jasnim završecima	Pravilan obris glave, prisutna kontrola (ne krug)	Pravilna linija trupa	Pravilne ruke i noge – dvodimenzionalno	Simetrične značajke (crteži profila)	
Bodovi	0	0	0	0	0	0	
Fini detalji glave	Prisutne uši	Točna pozicija i proporcija ušiju	Obrve i trepavice	Zjenica	Oko veće nego šire	Pogled (profil)	Čelo i brada
Bodovi	0	0	0	0	0	0	0
Profil	Projekcija brade	Prikazana peta	Glava, trup i stopala bez pogreške	Figura prikazana bez pogreške			
Bodovi	0	0	0	0			

Djevojčica je u crtežu prikazala osnovne detalje, kao i ruke, noge i vrat. Uglavnom su prikazani i detalji glave, osim dvodimenzionalnog prikaza nosa i usta te neprozirnog prikaza kose. Prisutna je odjeća. Detalji ruke i zglobova nisu prikazani, no pretpostavka je da to nije pokazatelj kako djevojčica nije svjesna njihova postojanja. Glave nisu proporcionalne tijelima, ali su udovi relativno dobro prikazani. Djevojčica nije dobila bodove u motoričkoj koordinaciji. U crtežu se može primijetiti neurednost zbog koje je teško razaznati određene dijelove crteža, pa bi mentalna dob autorice crteža trebala biti veća. Ukupan zbroj bodova iznosi 17 što je ekvivalentno mentalnoj dobi 7,3 godina, a ista ne odgovara stvarnoj dobi djevojčice – manja je.

Osnovni detalji	Prisutnost glave	Prisutnost nogu	Prisutnost ruku	Prisutnost trupa	Trup dulji nego širi	Naznačena ramena (naglo širenje trupa ispod vrata)	
Bodovi	1	1	1	1	1	1	
Dodaci	Obje ruke i noge su na trupu	Ruke i noge na točnom mjestu na trupu	Prisutnost vrata	Obris vrata usklađen s glavom ili trupom			
Bodovi	1	1	1	1			
Detalji glave	Prisutnost očiju	Prisutnost nosa	Prisutnost usta	Nos i usta u dvije dimenzije, obje usne prikazane	Prikazane nosnice	Prikazana kosa	Proporcionalno nacrtana kosa i neprozirna-naprednije od šaranja
Bodovi	1	1	1	1	0	1	1
Odjeća	Prisutan odjevni predmet	Dva odjevna predmeta (neprozirna)	Rukavi i hlače (neprozirni)	Četiri odjevna predmeta	Cijela odjevna kombinacija		
Bodovi	1	0	1	0	0		
Detalji ruke	Prisutnost prstiju	Točan broj prstiju	Prsti dulji nego širi, naznačen zglob	Točna pozicija palca	Jasno izražen dlan		
Bodovi	0	0	0	0	0		

Zglobovi	Lakat, rame	Koljeno, kuk					
Bodovi	1	0					
Proporcije	Glava ne veća od polovice trupa i ne manja od desetine trupa	Ruke jednake trupu bez dosega koljena	Noge ne kraće od trupa, ne dulje od dvostruke dužine trupa	Dvodimenzionalna stopala - ne veća od trećine i ne manja od desetine nogu	Dvodimenzionalne noge i ruke		
Bodovi	1	1	/	/	1		
Motorička koordinacija	Jasne linije bez tendencije preklapanja	Sve linije jasne s jasnim završecima	Pravilan obris glave, prisutna kontrola (ne krug)	Pravilna linija trupa	Pravilne ruke i noge – dvodimenzionalno	Simetrične značajke (crteži profila)	
Bodovi	1	1	1	1	1	0	
Fini detalji glave	Prisutne uši	Točna pozicija i proporcija ušiju	Obrve i trepavice	Zjenica	Oko veće nego šire	Pogled (profil)	Čelo i brada
Bodovi	1	1	0	0	0	0	0
Profil	Projekcija brade	Prikazana peta	Glava, trup i stopala bez pogreške	Figura prikazana bez pogreške			
Bodovi	0	0	0	0			

U većini kategorija dječak bi vjerojatno ostvario bodove, no važno je napomenuti kako se pojedini aspekti ovog crteža nisu mogli bodovati jer autor crteža uopće nije crtao cijelu ljudsku figuru, pa smatram kako je u ovom slučaju test nepouzdan te da je mentalna dob dječaka veća od dobivenih vrijednosti. Primjerice, na koji način možemo bodovati detalje ruke ako je dječak radi postizanja realnijeg dojma odbio prikazati ruke? Bodovanjem ovog crteža dobiveno je 28 bodova što odgovara mentalnoj dobi 10 godina. Autor crteža je dvanaestogodišnjak.

ZAKLJUČAK

Polazište ključno za razvoj dječjeg likovnog izraza jest kreativnost. To je potencijal koji se nalazi u svakoj osobi, no razina ostvarenja istoga ovisi o više unutarnjih i vanjskih činitelja. Poticajna okolina jedan je od preduvjeta za uspješan razvoj kreativnosti, kao i intrinzična motivacija za otkrivanjem novoga. Razvoj likovnog izraza predmet je proučavanja psihologa i stručnjaka dugi niz godina. Može se zaključiti da koliko god cjelokupni razvoj pojedinca utječe na njegov likovni razvoj, toliko i likovni utječe na cjelokupni razvoj. Rekla bih da se međusobno skladno i harmonično razvijaju i rastu. Likovni izraz je, prije svega, dječji i spontan, iskren i slobodan. Zbog toga je crtež djeteta danas u središtu zanimanja u raznim istraživanjima, u dijagnostici teškoća i poremećaja, u terapiji i brojnim drugim područjima. Taj nevini, iskreni, dječji crtež izraz je unutarnjeg bića te mu upravo ta spontanost daje posebnost zbog koje ima neizmjernu vrijednost. Čak je Picasso jednom rekao: „Svako dijete je umjetnik, no problem je kako ostati umjetnikom nakon što dijete odraste. Kao dijete sam crtao kao Raphael, no kad sam odrastao trebao mi je cijeli život da ponovno počnem crtati kao dijete.“.

Kroz razvojne faze moguće je odrediti sposobnosti djeteta, no ne mora nužno svaki izvedeni zaključak biti točan, jer svako je dijete drugačije. Na temelju provedene analize crteža moguće je uočiti kako je svaki crtež drugačiji i da svaki mnogo govori o autoru. Emocionalno bi se mogao tumačiti na više načina, zbog čega takva vrsta analize jest kompleksnija i zahtijeva bolje poznavanje svakog djeteta. Bodovanje prema *Goodenough testu* pokazalo je kako isti nije relevantan, jer da bi se moglo pravedno i točno bodovati crteže, svaki mora nastati u istim okolnostima, s direktnim uputama. Svaka analiza ili bodovanje crteža koje se radi bilo bi dobro koristiti kao pokazatelj dječjeg likovnog razvoja, ali ih ne uzimati kao osnovne odrednice, jer razvoj djeteta ovisi o brojnim čimbenicima, kao što su motivacija, poticanje stvaralaštva, materijalni uvjeti, poticajna okolina.

Literatura

1. Balić-Šimrak, A., Markulin, V. i Perus, M. (2011). Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima. U: Balić Šimrak, A. i Perus, M. (ur.), *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju* (str. 157-163). Učiteljski fakultet, Zagreb. <https://www.bib.irb.hr/590217>.
2. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež: priručnik za odgajatelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno – likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
5. Grgurić, N. i drugi. (1986). *Odgoj i njega djece u drugoj i trećoj godini života*. Zagreb: Školske novine.
6. Harris, D. B. i Pinder, G. D. (1974). The Goodenough – Harris Drawing Test as a Measure of Intellectual Maturity of Youths 12-17 Years. *Vital Health Statistics* 11(138), 1-54. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25204380/>.
7. Huzjak, M. (2008). *Učimo gledati 1-4: priručnik likovne kulture za nastavnike razredne nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Kadum, S. (2019). Divergentno mišljenje u procesu suvremenoga odgoja i obrazovanja. *Metodički ogledi*, 26(1), 81-98. <https://doi.org/10.21464/mo.26.1.7>.
9. Kondić, Lj., Dulčić, A. (2009). *Slika i crtež u psihoterapiji djece*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
10. Pivac, D. (2016). Poticanje dječjeg likovnog stvaralaštva i mašte u komunikaciji s kulturnom baštinom. *Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju*, 65 (Tematski broj), 347-365. <https://hrcak.srce.hr/160226>.
11. Ružić, B. (1959). *Djeca crtaju: priručnik za učitelje, nastavnike likovnog odgoja i roditelje*. Zagreb: Školska knjiga.
12. Shapiro, L. E. (1997). *Kako razviti emocionalnu inteligenciju djeteta*. Zagreb: Mozaik knjiga.

13. Somolanji, I. i Bognar, L. (2008). Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima. *Život i škola*, LIV (19), 87-94. <https://hrcak.srce.hr/24067>.
14. Supek, R., Nola, D., Belamarić, D. i drugi. (1987). *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus.
15. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Veble commerce.
16. Tomašević Dančević, M. (2005). *Kako nacrtati osjećaj?: likovna terapija i (s)likovni dnevnik kao samopomoć*. Zagreb: Profil international.
17. Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
18. Vukšinić, M. (2007). Prostor u dječjem likovnom izražavanju. *Metodički obzori*, 2(2007)1 (3), 115-140. <https://hrcak.srce.hr/12627>.